

Tadeusz Bilikiewicz – pomiędzy historią, filozofią a psychiatrią

dr hab. Ryszard Witold Gryglewski,
prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Katedra Historii
Medycyny UJ CM

Tadeusz Bilikiewicz (1901-1980) lekarz psychiatra, historyk i filozof medycyny pozostaje jednym z najciekawszych i wszechstronnych przedstawicieli nauk przyrodniczych w Polsce. Urodzony we Lwowie, przez wiele lat związany z Krakowem, później zaś z Kocborowem i Gdańskiem, studiował medycynę na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego, a także na tejże uczelni filozofię. Z psychiatrią zetknął się podczas swojego pobytu w Szwajcarii, gdzie przechodził rekonwalescencję z powodu odniesionych podczas wojny ran. Jako wolontariusz podjął pracę w słynnej Klinice Psychiatrycznej Uniwersytetu Zurychskiego – Burghölzli. Tu spotkał się z tak wybitnymi lekarzami jak Eugen Bleuler, twórcę nowoczesnej definicji schizofrenii. Jak sam później wspominał pociągała go wówczas psychoanaliza, ale również przejawiał żywe zainteresowanie najnowszymi osiągnięciami neurologii. Bilikiewicz zwrócił na siebie uwagę przełożonych, w tym profesora Hansa Wolfganga Maiera. Otrzymanie stałej asystentury było już w sumie przesądzone. Jednak przed młodym lekarzem otwierały się również inne perspektywy. Duże wrażenie wywarło na nim spotkanie z prof. Henrykiem Sigeristem, historykiem medycyny z Lipska, który zachęcał Bilikiewicza do podjęcia studiów z zakresu tego przedmiotu, oferując mu poparcie przy uzyskaniu stypendium Fundacji Rockefellera. Sigerist był już zdecydowany na wyjazd do Stanów Zjednoczonych i zachęcał Polaka by związał swoją zawodową przyszłość z projektowaną, amerykańską szkołą historii medycyny. Także prof. Witold Rubczyński zachęcał Bilikiewicza do prac w przestrzeni filozofii. Po dłuższym wahaniu, Bilikiewicz zdecydował się na powrót do kraju.

W 1928 roku rozpoczął studia z zakresu filozofii. Równocześnie znalazł dla siebie miejsce w Katedrze Historii i Filozofii Medycyny UJ, kierowanej wówczas przez prof. Władysława Szumowskiego. Na etacie asystenckim będzie tutaj pracować przez blisko siedem lat, dzieląc swój czas pomiędzy pracę naukową, dydaktykę i starania o zapewnienie godziwego bytu rodzinie, co było o tyle trudne, że pobory asystenckie były nader skromne. O intensywności poszukiwań badawczych Bilikiewicza, jak również oryginalności i ważkości uzyskanych wyników świadczą ukazujące się w krótkim następstwie lat monografie. **Już w 1928 roku ukazało się Zagadnienie życia w świetle zasad psychologii porównawczej, książka, którą zaczął pisać jeszcze w trakcie swojego pobytu w Szwajcarii. Licząca w sumie ponad trzysta stron publikacja nosiła charakter rozprawy filozoficznej szukającej ontologicznych i epistemologicznych podstaw dla prowadzenia badań nad charakterem, warunkami, przyczynami i następstwami zjawiska życia we wszystkich znanych nam jego przejawach.** Poprzedzona wstępem prof. Rubczyńskiego i wysoko oceniona, została przyjęta jako rozprawa na stopień doktora filozofii w 1931 roku. Równocześnie, niemal od chwili uzyskania asystentury Bilikiewicz **zaczął zbierać materiały i pisać kolejną monografię pt. *Jan Jonston (1603—1675) żywot i działalność lekarska, z zamiarem przedłożenia jej jako swojej rozprawy habilitacyjnej.*** Łączyła ona w sobie „klasyczne” elementy opracowania biograficznego opartego na analizie źródeł historycznych z pogłębioną perspektywą interpretacji cech stałych i zmiennych epoki baroku, a także przenikania się teorii w obrębie nauki i sztuki lekarskiej.

Bilikiewicz stawiał m. in. hipotezę o wpływie poglądów Jonstona na ukształtowanie się definicji choroby przedłożonej przez twórcę nowożytnej nozologii, angielskiego lekarza Thomasa Sydenhama. Wydana w 1931 roku została przyjęta jako habilitacja z zakresu historii i filozofii medycyny. **Zaledwie rok później Bilikiewicz wydał Die Embryologie im Zeitalter des Barock und des Rokoko, z pewnością najoryginalniejszą i najpełniejszą prezentację swoich poglądów historyczno-filozoficznych zastosowaną dla potrzeb projekcji początków nowożytnej embriologii.** Autor rozwinął tutaj w pełni, zasygnalizowaną już w pracy nad książką poświęconą Jonstonowi, metodę badania doktryn naukowych w kontekście kulturowo-filozoficznym, wprowadzając i eksplorując pojęcie ducha czasów, jako kluczowego dla zrozumienia i właściwej oceny zachodzących w danej epoce zjawisk oraz procesów narodzin, dojrzewania i obumierania określonych idei czy teorii.

Trzy powyżej wymienione monografie z jednej strony ugruntowały pozycję Bilikiewicza jako historyka i filozofa medycyny, z drugiej jednak nie spotkały się z należyтым zrozumieniem, a dyskusja, szczególnie wokół Die Embryologie była raczej powierzchowna. Wydana w niewielkim nakładzie nie odegrała należytej jej roli. Być może był to jeden z powodów, dla których Bilikiewicz w 1935 roku zrezygnował z uniwersyteckiej posady. Nawet jeśli tak było, nie była to jedyna przyczyna i chyba nie najważniejsza. Fakt uzyskania habilitacji nie wpłynął na zwiększenie pensji. W 1934 roku Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego odrzuciło wniosek Rady Wydziału Lekarskiego UJ o mianowanie Bilikiewicza adiunktem.

Mimo pewnych widoków na objęcie kierownictwa katedry historii i filozofii medycyny na uniwersytecie wileńskim, ostatecznie nic z tego nie wyszło. Nie udało się również znaleźć dla siebie miejsca na którejś z zagranicznych uczelni. **Zaoferowane stanowisko ordynatora szpitala psychiatrycznego w Kocborowie w tej sytuacji wydawało się najlepszym rozwiązaniem i Bilikiewicz tę propozycję przyjął.**

Nie oznaczało to rozbratu z historią i filozofią, które do końca życia będą go zajmować i inspirować. Najlepszym tego wyrazem będzie fakt, że jako jedyny ze środowiska polskich historyków i filozofów medycyny podejmie się merytorycznej i ciekawej z poznawczego punktu widzenia polemiki z poglądami Ludwika Flecka, będącymi w przyszłości jednym z fundamentów teorii głoszonych przez Thomasa Kuhna. Sam Bilikiewicz będzie opowiadał się po stronie tzw. perspektywizmu poznawczego jako właściwej postawy epistemologicznej jaka należy przyjąć w badaniach historycznych, która pozwala badaczowi jedynie na uzyskanie pewnej orientacji badawczej – perspektywy analizowanych przez niego problemów, bez możliwości pełnego i zobiektywizowanego ich ujęcia. Do nadal wartościowych opracowań należą *Rys historii anatomii w Polsce (1952)*, *Maciej z Miechowa na tle medycyny Odrodzenia (1960)* czy *Prehistoria i geneza Wydziału Lekarskiego PAU (1974)*. Wysoko cenionym opracowaniem pozostaje *Psychiatria polska na tle dziejowym (1962)*. **Warto też pamiętać, że od 1946 roku był kierownikiem Katedry Historii i Filozofii Medycyny** w wówczas nowotworzonej Akademii Lekarskiej (później Akademii Medycznej) w Gdańsku.

Niestety na skutek decyzji politycznych wszystkie katedry i zakłady tych przedmiotów zlikwidowano w 1949 roku. Przyjęcie w 1935 roku ordynatury w Kocborowie w naturalny sposób skierowało większą uwagę Bilikiewicza na problemy patologii i kliniki schorzeń psychicznych. Odebrane w Szwajcarii staranne wykształcenie w obszarze tej właśnie specjalności lekarskiej miało teraz zaprocentować. Już wcześniej zainteresowany możliwościami psychoanalizy jako skutecznego narzędzia w interpretacji marzeń sennych w drugiej połowie lat 1930-tych **rozpoczął prace nad tym co określił mianem metody onejroanalizy, czyli analizy marzeń sennych**, której przedmiotem badania staje się nie struktura samych symboli, lecz ich funkcja w relacji do zindywidualizowanych doświadczeń pacjenta utrwalonych i często zniekształconych przez upływ czasu. Dla Bilikiewicza bowiem marzenie senne jest zjawiskiem czysto biologicznym (przyrodniczym) i domaga się ustalonej metodologii badania. Temu właśnie poświęcił szereg doniesień i artykułów, wśród których znalazły się m. in. *Psychopatologia marzenia sennego (1937)* oraz *Psychoterapia (1938)*, przynosząca szereg propozycji rozwiązań praktycznych, w tym wspomagających proces leczenia poprzez postawienie w pierwszym rzędzie na perswazję rozumową oraz usamodzielnienie pacjenta. Jak wspominał Bilikiewicz wybuch drugiej wojny światowej i coraz cięższe warunki okupacji wprawdzie ograniczyły, później zaś wprost uniemożliwiły kontynuację badań w tym kierunku.

Powróciwszy do tego zagadnienia już w powojennej Polsce i dokonawszy krytycznej rewizji zgromadzonego w ciągu lat doświadczenia, Bilikiewicz w 1948 roku wydał *Psychologię marzenia sennego*, w której wyłożył zasady jakim powinna podlegać psychoanaliza, wykorzystująca szczegółowy i metodyczny zapis snu, precyzyjne utrwalenie całego przebiegu wywiadu lekarskiego, porzucenie metody wolnych skojarzeń i zastąpienie jej analizą symboliki funkcjonalnej. Rok wcześniej w artykule *Etioepigenetyzm czyli teoria hierarchicznej epigenezy nawarstwień etiologicznych w psychiatrii*, niebawem przetłóżonym na język angielski, **Bilikiewicz zaprezentował własną teorię źródeł i „mechaniki” rozwoju schorzeń psychicznych. Stawiał hipotezę, że rozwój szeregu psychoz odbywa się kolejnych, ułożonych względem siebie hierarchicznie fazach (warstwach)**. Dowodził, że inicjujący czynnik etiologiczny stwarza zazwyczaj to co można określić mianem podłoża chorobowego, przy czym etiologia samej choroby bywa różna od etiologii czynnika inicjującego. Wskazywał również na zjawisko poligenezy wielu chorób psychicznych.

Pod koniec lat 1960-tych Bilikiewicz zaproponował fizyko-chemiczny model opisujący funkcje świadomości, kształtowania się procesów myślenia i utrwalania się pamięci, które wszystkie wzajemnie się przenikając tworzą „pamięciowo-świadomościową” całość. Jest to tzw. mnemosyneidesis, które pomimo ściśle przyrodniczego podłoża da się wyjaśnić i zrozumieć wyłącznie na gruncie rozważań filozoficznych.

Tak jak na gruncie filozofii i historii, tak i w psychiatrii Bilikiewicz był przeciwny mechanistycznemu wyjaśnieniu zjawisk biologicznych, uważając, że bez szeroko pojętej duchowości nie sposób jest zrozumieć istoty życia i człowieczeństwa. Domagając się postępowania zgodnego z najnowszymi ustaleniami nauk przyrodniczych w tym medycyny, nie odrzucał idealistycznego podejścia w poszukiwaniu dla nich uzasadnienia, co korespondowało z konsekwentnie wyrażanym sceptycyzmem epistemologicznym.

Od 1946 roku tworzył i stał na czele Katedry i Kliniki Psychiatrycznej w Gdańsku, pozostając na tym stanowisku aż do przejścia na emeryturę w 1971 roku. **Był autorem cenionego podręcznika *Psychiatria kliniczna*, która doczekała się paru wydań.**

Od 1948 roku był członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności. Z odwagą i bez nieudomówień protestował przeciw jej rozwiązaniu. Przeciwwstawiał się indoktrynacji i cenzurze w nauce, jasno określając swój krytyczny stosunek do otaczającej go rzeczywistości.

Bibliografia:

- T. Bilikiewicz, Wspomnienia autobiograficzne, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1978 23 (1): 3–52.
- R. W. Gryglewski, Historia medycyny według Tadeusza Bilikiewicza, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2013 2: 39–56.
- S. Konopka, Prof. dr med. i fil. Tadeusz Bilikiewicz, wybitny historyk medycyny, psychiatra i neurolog (Wspomnienie pośmiertne), „Archiwum Historii Medycyny” 1981, 44: 1–17.
- E. Sieńkowski, Tadeusz Bilikiewicz (1901–1980) – historyk medycyny i filozofii, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1981, 26 (2): 435–448.
- E. Sieńkowski, Bilikiewicz Tadeusz Antoni [w:] Z. Podgórskiej-Klawe (red.) Słownik biograficzny polskich nauk medycznych XX wieku, Warszawa 1994, 1 (2): 15–17.
- A. Śródka, Uczni polscy XIX-XX stulecia, Wyd. Aries, Warszawa 1994, 1.

Materiały internetowe:

- https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=BILIKIEWICZ_TADEUSZ_ANTONI,_profesor_Akademii_Medycznej_w_Gda%C5%84sku